

Koliko dobrega lahko naredi tak strokovnjak, sem videla sama, ko sem spremljala dr. Makarovičevu na njenih romanjih po koroškem konec januarja l. 1976. Z besedo in barvnimi diapozitivi je predavala o kmečki kulturi na Slovenskem. S kakšnim navdušenjem so spremljali njeno besedo, včasih tudi sodelovali. Niso bili redki medklici: „O, to pa pri nas še tudi imamo!“ Dvorane so bile vedno polne, v Kotljah, v Šentanelu, na Strojni (obe vasi, Šentanel na Strojna sta hribovski, Strojna leži nad 1000 m nadmorske višine), v Črno so prišli kmetje iz Javorja dve uri peš, po novo zapadlem snegu, ki ga ni bilo malo. Po predavanjih pa so z ognjem v očeh k njej prihajale kmečke žene, ji stiskale roko in jo vabile: „Pridite k nam! Pri nas boste še marsikaj našli.“ Pa zopet druga: „Zgradili smo novo hišo, v prejšnji je naš rod prebival dvesto let in se jo nam zdi škoda podreti! Lahko bi jo ohranili!“

Mnogo takih problemov je okrog nas, vaška središča spreminjajo podoba, Prežihove Kotlje so zagradili z modernimi hišami, nikdar več ne bodo prijetna vasica, kjer so gospodarili Bunki in Munki, človek brez čuta za estetiko je tod posegel s svojo roko. Prepozno je objokovati zgubljenost, potrditi se moramo tam, kjer lepoto davnih dni še lahko ohranimo, zato pa rabimo pomoč ljudi, ki so za to poklicani.

Silva Breznik

ŠEMBIJLA – HUDIČ NA GOREČEM VOZU

Zgovornost ljudskega izročila za ugotavljanje poselitvene zgodovine naših krajev je bila v naši etnološki, zgodovinski, jezikoslovni in arheološki literaturi že nekajkrat ugotovljena in nakazana na najbolj očitnih primerih (Ajdi, Lahi, Gradišče, Gradec, Cesta...). Jasno je tudi, da je arheologu pri terenskem topografskem delu ob vseh sodobnih pomagilih in izšolanem očesu odločilen in najzanesljivejši vodnik še vedno domačinovo poznavanje terena in izročila ter spominov, ki se vežejo nanj. Raziskovalcu torej niso na razpolago le materialni ostanki davno minulih dob, ampak tudi „spomin“ nanje, često popačen in vkljenjen v formule in klišeje izročila, največkrat le vodilo k materialnim sledovom (zlato tele, Atilov grob, judovsko pokopališče, imena in nazivi krajev), včasih pa vendarle po skrbni analizi razločljiv odsev preteklih stanj in dogodkov (Lahi, Maverce, jezera?, deloma imena krajev...). Arheologi pričakujemo še veliko podatkov in napotkov iz zbranega etnološkega gradiva.

Ta sestavek želi opozoriti na motiv, ki se je pri študiju rimskih komunikacij na Primorskem izkazal kot dragoceno pokazalo starih cestnih sledov. Gre za Šembiljo, v etnološki literaturi sicer poznano kot (Sibila) – Šembilja (n.pr. Šembiljine bukve, Šembiljina prerokovanja; z enakim pomenom tudi Pleteršnik, Cigale, Glonar).

Povezava Šembilja–Sibila je nekaterim našim pripovedovalcem znana: strašen dan bo dan plačila, priča David in Sibila, (Rodik), vendar je očitnejša, čeprav ne nujno odločilna, povezava s sv. Elijo: gre kot Šembilja (ali kot Elija); te nosi Šembilja (Rodik). Značilnosti naše Šembilje so: ženski spol; povezava s hudičem – sam hudič (Rodik), „ko en hudič“ (Slope), hudič združen s človekom (Rodik), hudič vozi Šembiljo (Podgrad pri Vremah), Šembilja vozi hudiča (Rodik); največkrat z vozom – železnim (Slope), gorečim (Merče), gorečim brez konj (Lokev), kraljica Šembilja v vozu (Vreme); le enkrat – hudič jahal na konju (Rodik); Šembilja z velikim truščem in grmenjem vozi, za njo se v skalah poznajo kolesnice; poleg kolesnic vedo pokazati še mesta, kjer je Šembilja počivala (Merče, Rodi, Škoflje): tam se poznajo odtiski kopit (njenih? !), vidi se, kje je sedela, kam je naslonila roke (Rodik), kje je zraven hudič sedel (Škoflje), kje je pila (Merče); biva v jami (Vilenc pri Lokvi); zanimiva je pripoved v Vremah, ki daje Šembilji vlogo „dobrega demona“, kulturnega heroja: na „rimski kovačiji“ v Tomincevi loki so se kovači mučili z varjenjem obročev za kolesa; po „rimski cesti“ je hodila Šembilja, videla jih je in si rekla, glej kako se mučijo, pa se samo pesek da vmes; so slišali in od takrat znajo; enkrat se Šembilja omenja v akciji skupaj z neko Flbito, ki naj bi bila kuharica pri župniku v Rodiku, v svoji hišici v Podgradu pri Vremah pa naj bi prodajala žganje (Podgrad).

V nekaj primerih smo že lahko ugotovili, da so sledovi, na katere se nanaša izročilo, resnično cestni in to na starih komunikacijskih smereh, in da na teh predstavljajo najstarejšo ugotovljivo cestno sled. To velja n.pr. za cesto (Divača – Pivka)

pod Vremščico, kjer domnevajo prazgodovinsko in zgodnjerrimsko povezavo Trsta in škočjanskega kotla preko cerkniško-loškega bazena s starimi centri Dolenske (Stična, „rimska cesta“ ob stari avstrijski in novi italijanski), oz. na isti generalni smeri s traso Lokev–Naklo preko Reke – (Pivka) – s sledovi pri Lokvi in na Sušici. Zaenkrat nismo opazili, da bi se izročilo vezalo na katero od magistralnih rimskih cestnih smeri na tem področju (Oglej–Kozina–Reka ali Trst–Lokev–Senožeče–Razdrto), čeprav pri zadnji obstajajo znatni sledovi cestne trase, ki jo domačini poznajo kot rimsko.

Naši podatki so še preskromni, da bi lahko podali zanesljive splošne sklepe, lahko pa nakažemo nekaj mogočih povezav. Motiv demonske figure – hudiča z vozom (v katerem n.pr. vozi brezbožnike) (varianete z vprežnim gorečim vozom, šestimi jarc, volmi itd.) je občeevropsko ljudsko izročilo (Stith–Thompson, Motiv Index. Prim. tudi varianete s hudičem, ki jaha, n.pr. hudič na konji po zraku – Sežana, Tabor. Zveza s kovači je pogosta, balkanski hudič je n.pr. sploh kulturni heroj kovačev (Čajkanović, Mit i religija u Srba). Na drugi strani je motiv sledov stopinje, kopita itd. mitičnih bitij silno razširjen in ga v raznih oblikah srečamo od Herakla do vil, hudiča, svetnikov in Kraljeviča Marka.

Kaže torej, da pri naši Šembilji niso bistvene povezave, ki smo jih nakazali uvodoma: Šembilja – Sibila zaradi imena, Šembilja – Sv. Elija zaradi motiva gorečega voza in morebiti zaradi imena. Dejstvo, da je njena osnovna značilnost (ob mnogih generičnih, ki smo jih nakazali zgoraj) povezava s cestami in da se pojavlja (edinole?) na področju Krasa, torej na historično skozi vsa obdobja od prazgodovine do danes ključnem prehodu iz Podonavja in Balkana v Italijo, nam dovoljuje delovno hipotezo, da leži v osnovi te Šembilje neka predkrščanskemu stratu pripadajoča figura kulturnega heroja – demona, vezanega na ceste. To bi bil obenem prispevek k temi, kako izbira tem ljudskega izročila na posameznih področjih odraža historične (in druge) funkcije tega prostora (prim. Palavestra, Narodna verovanja o starom stanovništvu – z raznoličnostjo izročil o premikih prebivalcev v Bosni).

Arheolog seveda želi vedeti, ali ta motiv omogoča ugotoviti odsev kakega realnega arheološko-historičnega stanja. Rekli smo že, da se Šembilja veže na realne sledove cest: katere in kakšne? Če ugotavljamo, da ljudje tod prav dobro poznajo namen in usmerjenost mnogih opuščanih tras (kranjske, furmanske, jesiharske... rimske??) in da teh ne vežejo na Šembiljo, ali potem tiste označene s Šembiljo lahko uvrščamo po nastanku ali času uporabe v eno skupino (kjer je n.pr. spomin na funkcijo izginil zaradi neke historične zavese?) ali pa je po sredi drugačna logika: se Šembilja lahko „prilepi“ na kakršnokoli (opuščeno) traso? Zaenkrat laho rečemo le, da nam Šembilja razkriva najstarejše cestne sledove na Krasu, to pa bi ob podatkih o prometu s težkimi vozovi med Trstom in Vrhniko v predrimskem času (Strabon) in ob novejših študijah o tako imenovanih tirnih cestah ter ob odkritjih v okolici Timava (Schmid–Faraone, Alpi Giulie 1971) pomenilo, da nam lahko razkriva tudi prazgodovinske ceste.

Imamo še mnogo premalo podatkov; zbrati moramo čim več pričevanj o Šembilji, predvsem pa moramo na terenu preveriti vse njene sledove. Tu je pred nami veliko delo in hvaležni bomo za vsak podatek, napotek in mnenje.

Božidar Slapšak – Svetlana Kojić

KAZEN ALI MAGIJA?

L. 1904 so na Slovaškem našli človeško čeljust z dvema ključavnicama, kot jo prikazuje slika. Najdba je vzbudila začudenje in sprožila ugibanja, saj si nihče ni znal razložiti, kaj naj nenavadna ostalina pomeni. Uganka je ostala do danes nerešena, čeprav slovaški kolegi vedno znova poskušajo najti kakšno rešitev.

Kako sta prišli ključavnici na čeljust in kdaj? Je bil mar človek kaznovan, ker je izdal skrivnost? Ali je povzročil zlo z govorjenjem, pa so mu hoteli „zapreti usta“? Toda potem bi morali ključavnici zakleniti vsaj še zgornjo ustnico in ne viseti samo na spodnji čeljusti. Če naj bi ključavnica pripela jezik in s tem onemogočila govorjenje, bi se zdaj ne mogla tako tesno prilegati čeljusti. Človek, ki bi ga doletela kazen, da bi živemu nataknil ključavnico, bi po mnenju zdravnikov umrl po kratkem,